

ТУРДУГУЛОВ А.Т.
Ж.Баласагын атындагы КУУ
ТУРДУГУЛОВ А.Т.
КНУ им. Ж. Баласагына
TURDUGULOV A.T.
KNU J. Balasagyna

**АКЫН, ЖАЗУУЧУ, ДРАМАТУРГ Т.СЫДЫКБЕКОВДУН
ФОЛЬКЛОРИСТИКАДАГЫ ИЗИЛДӨӨЧҮЛҮК ӨНӨРҮ**

ФОЛЬКЛОРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЭТА, ПИСАТЕЛЯ, ДРАМАТУРГА
Т.СЫДЫКБЕКОВА

FOLKLORE STUDIES OF THE POET, WRITER, PLAYWRIST T.SYDYKBEKOV

Аннотация: Чыгармачылыгын адеп акындык җнрден баштап, ортодо драматургия жанрында да җзгн сынап кҗрнп, кийин биротоло жазуучулукка җтнп улуттун прозасына (айрыкча романистикага) бараандуу салымын кошкон Тнгҗлбай Сыдыкбековдун кыргыз фольклористикасы, анын ичинде, айрыкча —МанасI эпосун изилдҗҗ иштерине жана улуттук тил (эне тил) маселесине карата жасаган эмгектери тезистик формада ушул макалада айтылат. Макаланын автору жазуучунун жалпы чыгармачылыгын тектерге, жанрларга бҗлнштнрнп, анын кҗркҗм ойлоо манерасынын, кенири политрасынын негизгилери деп эсептеген алты касиет – белгилерин бҗлнп кҗрсҗткҗн.

Аннотация: Начиная свою творческую деятельность в поэзии Т.Сыдыкбеков известен и как драматург, и как прозаик, его весомый вклад в кыргызскую романистику можно назвать уникальным достоянием литературы. Его исследования в фольклористике, а именно по эпосу —МанасI, а так же несколько десятков статей по государственному языку, определяют его многогранную художественную политру. Автор данной статьи в тезисной форме излагает творчество Т.Сыдыкбекова как поэта, как драматурга, как писателя, как фольклориста и как гражданина своей страны, народа, без которого родной язык не смог бы реализовать себя как государственный.

Annotation: Starting his creative activity in poetry, T. Sydykbekov is known both as a playwright and as a prose writer, his significant contribution to the Kyrgyz novelistics can be called a unique asset of literature. His studies in folklore, namely the epic "Manas", as well as several dozen articles on the state language, determine his multifaceted artistic palette. The author of this article in the thesis form outlines the work of T. Sydykbekov as a poet, as a playwright, as a writer, as a folklorist and as a citizen of his country, people, without which the native language could not realize itself as a state language.

Негизги сҗздҗр: поэзия, проза, драматургия, фольклористика, мамлекеттик тил маселелери, тарых жана эпос, фундаменталдык изилдҗҗелҗр, айтуучулук җнр.

Ключевые слова: поэзия, проза, драматургия, фольклористика, вопросы государственного языка, эпос и история народа, фундаментальные исследования, сказительское искусство.

Keywords: poetry, prose, dramaturgy, folklore, issues of the state language, epic and history of the people, fundamental research, storytelling.

Академик А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында жарык кѳргѳн —Кыргыз адабиятынын тарыхы| он томдук фундаменталдык басылыштын алтынчы томуна жазган адабиятчы И.Жумабаев ѳткѳн кылымдын отузунчу жылдарында кѳркѳм чыгармачылыкка келген революциянын мобилизацияланган муунунун диапозонунун кенендигин айтып келип , алардын ар бири адабияттын бардык жанрларында бирдей нѳнрлнн эмгектенгендигин белгилейт [1, 347 б.]. Ошолордун арасында Тнѳлбай Сыдыкбеков да бар эле. Ырас, алгач макала, ыр, чакан фельетон, аңгеме, повесть, пьеса жазуу, мунун баары бир эле адамдын калеминен жаралышы, биринчи жагынан, ошол автордун адабий процесстин, окурмандын алдындагы жоопкерчилигин кнѳткѳнн менен, экинчи жагынан, мунун опурталдуу жагы да жок эмес. Кайсыл жанрда болбосун кѳркѳм чыгарма жаздыңбы, ал ошондой кѳркѳм туундуга тете болушу шарт. Жыйырманчы – отузунчу жылдардын калемгерлерин азыркы тарых мезгилдин ошондогу чакырыгына ылайык аргасыздан бардык жанрдын милдетин мойнуна алган муун катары актап жнрѳт, балким ошондойдур.

1.Алардын айрымдарынан (балким кѳпчлнлннѳн) кескин айырмаланып акын, жазуучу, драматург Т.Сыдыкбеков кайсыл жанрда иштебесин, улуттук адабият менен маданияттын тарыхында тнѳлнк кала турган мурастарды калтырыптыр. Отузунчу жылдардагы анын —Кнрѳш|, —Баатырлар|, —Акын – булбул|, —Адамдарга кайрылуу| ырлар жыйнактары, —Капкакбай|, —Ач кѳз ата|, —Темирчилер|, —Тнн жарчысынан кабар|, —Кѳкѳй кести|, —Чал комузу| поэмалары не кѳркѳмднлнлнн, не мезгилдин жнлнн кѳтѳргѳн пафосу боюнча каралбасын, чыгармачылык дараметинин молдугу жагынан ошондогу замандаш – калемдештеринин кѳч башында болууга ѳбѳлгѳ болуптур. Демек, акын катары ал жеке чыгармачылыгында адеп баштаган жанрын кийин муундар алдында уят болбогондой абалда кынтыксыз аткарып, акындыктын жооптуу парзынын ѳтѳѳсннѳн намыстуулук менен чыккан экен, бул анын биринчи ѳгѳчѳлнлнн деп туралы.

2.Поэзия менен прозанын ортосунда ал кан кнйгѳн согуш жылдарында —Майдандан|, —Кыштактын ээлери| пьесаларын, фольклор жыйноочу жана изилдѳѳчн Калим Рахматуллин менен авторлошуп —Манас жана Алмамбет| деген драма жазыптыр. Замандын актуалдуу маселесине калемгер катары нн кошкон бул чыгармалар ошондогу жоокер духун кѳтѳргѳн пьесалар болгонун аларды окубаган адам деле чыгармалардын аталыштарынан дароо билет. Манастын да, андан кем калышпаган Алмамбеттин да эрдиктери, каармандык (баатырдык) аракеттери ар кандай мезгилдердеги ар кандай апааттуу согуш талааларында жоокерлерге кнжнрмѳн дух болуп бергенин тана албайсың. Бул анын экинчи бир жанрдагы ѳзгѳчѳлнлнн дедик. Тилекке каршы, буга чейинки да азыркы да адабият таанууда, филологиялык изилдѳѳлѳрдѳ да Т.Сыдыкбековдун драмалары боюнча ооз ачкан адам (адис) болбоду.

3.Т.Сыдыкбековдун нчнлннн бир ѳзгѳчѳлнлнн проза жанрынан кѳрнлнн, эми ал бул жанрдын, кептин толук маанисинде —майын чыгарып| иштеди десе болот. Прозада ал согуш жылдары элдин мекенчилдик сезимдерин козгогон, кайраттуулук менен биримднлнлнлнн мыкты нлнлннн кѳркѳм чагылдырган —Согуш кнндѳрнлнлн (1943) деген аталыш менен аңгемелер жыйнагын берди. Кийин —Ала-Тоодон алтоо| жана —Абысындар| деген документалдуу очерктерин, —Тарбия|, —Кнлнлн, —Кайрат|, —Эл оозунда|, —Экѳѳ, —Пайдага чечилген чатак|, —Замбирекчилер| аңгемелери ошондон бери адабий процесстин жаркын нлнлннн катары баалана турган кѳркѳм туундулар болуп калды. —Пайдага чечилген чатак| аңгемеси мына жыйырма жылдан бери адабияттын мектеп курсунда окутулат. —Биздин замандын кишилери|, —Темир|, —Кең – Суу| (—Тоо арасында|), —Зайыптар|, —Батыйна|, —Курбулар|, —Сыр ачуу|, автобиографиялык —Жол|, —Бел – Белес|, тарыхый —Кѳк асаба| романдарынын

автору катары Т.Сыдыкбеков улуттук адабиятта роман жанрынын негиз салуучуларынын, бул жанрдын диапазонун кеңетип, ʘмнрнн узарткан романчылардын бири катары кʘрнндн.

Ошол —Кʘк асабал романы анын элдин кʘʘнʘ тарыхына кайрылууга, тарыхка гана эмес, ʘзн белгилегендей : —... мен бул романды жазууда нч нерсеге негиздендим, биринчиси — тарыхый маалыматтар, экинчиси — —Манас| баштаган оозеки чыгармачылык, нчннчсн — элдин руханий дннʘсн. Ушул нчʘʘнн салыштырып караганда бирине — бири ʘрнлншкʘн алтын аркан сыяктанып кʘрнндн. Тарыхый кырдаал менин дилиме ушунчалык синди. Угуз кандын, Кнлтегиндин ж.б. жнрнштʘрн кʘзnmʘ кадимкидей дааналанды, аларды кʘрнп тургандай жаздым|[3, 117 б.]. Роман тʘэ жетимишинчи жылдары эле жазылып бнткʘн экен, арадан эки он жылдык мезгил ʘтнп анан гана токсонунчу жарык кʘрнп олтурат. Мына ошондогу таасир, жогоруда ʘзн айткандай (—Манас| баштаган оозеки чыгармачылык), эпосту ошого чейин эле ар тарабынан текши карап чыкканынын акыбети болду кʘрннʘт.

4.—Манас| нчилтигин изилдʘʘ, элге жеткирнн маселесинде акын, жазуучу Т.Сыдыкбековдун эмгеги опол тоодой экенин тануу кыйын. Айрыкча эпостун бириктирилген вариантынын басмадан жарык кʘрншннʘ жана элге жайылышына ʘзгʘʘ салым кошуптур. Ал ошентип башка изилдʘʘчнлʘр менен нзʘнлʘш иштеп, реакциячыл тенденциядан эпостун элдннлннн талашып, кʘшʘрнп жнрнп аракеттенгенинин акыбети го. Эми ал —Манасты| нстнртʘн сʘз кылбаган, катардагы интеллигенциядан кескин айырмаланган адис катары элдин оозеки адабиятын, анын ичинде —Манасты| терең ʘздʘштнргʘн фольклорист болушу керек эле. Антпесе ошол кыйчалыш шартта эпостун элдннлннн тууралуу —Манас| эпосунун элдннлннн жʘннндʘ|, —Тарых жана —Манас|, —Манас| эпосунун генезиси жʘннндʘ пикир| сыяктуу салмактуу эмгектерин жаза алат беле? —Сейтек| — как составная часть трилогии —Манасал деген аталыштагы изилдʘʘчнлнк баяндамасын бнткнл союздук илимий конференцияда жасай алат беле? Орус адабият таануусуна ири салымын кошкон Ю.М.Лотмандын жазганына ылайык —адистердин же ошол адистикти терең тншннʘ билгендердин аудиториясында айткан далилдеринди аргументтебесең, угуп отургандарды ынандыра албасаң баяндамачы катары сенин салмагың суу кечпей калат|, - дегенине таянсак ошондогу Т.Сыдыкбековдун доклады союздук масштабдагы казак окумуштуусу М.Ауэзовдун аргументтери менен бирдей эле...

М.Ауэзов демекчи, ал 1952 — жылдын 6 — 10 — июнь кнндʘрн Фрунзеде ʘткʘн Бнткнл союздук конференцияда негизги баяндамачы катары кенен снйлʘгʘн профессор А.К.Боровковдун пикирине каршы аргументтерди койгон эле. Боровковдун, Климовичтин, Жакишевдин снйлʘгʘн сʘздʘрннʘ каршы пикирлерин кыргыз жазуучулары А.Токомбаев, К.Маликов, М.Богданова, Б.Керимжанова жана Т.Сыдыкбеков (мында ал эпос изилдʘʘчн катары) кошумча баяндамаларында билдиришет. Ошентип, —Манасты| сактап калгандардын кʘч башында тургандардын бири ушул Т.Сыдыкбеков экендигин арадан жетимиш жыл ʘтсʘ да азыр тарых жашыра албайт.

5.Сʘз нугу ʘзннʘн - ʘзн Т.Сыдыкбековдун фольклордук изилдʘʘлʘрннʘ келди : —Манас| эпосунун элдннлннн жʘннндʘ| аталган баяндамасында ал ошондогу кыргыз интеллигенциясынан кескин айырмаланып, эпостун элдннлннн, анын оозеки тнрнндʘ адеп жаралып, кʘркʘм чыгарма катары калыптанган узак тарыхына кайрылат, союздук маанидеги окумуштуу Мухтар Ауэзовдун далидери менен тең тайлаш аргументтерин айтыптыр. Анын мейли, —Тарых жана —Манас| аталган эмгегин карабайлы, мейли, —Манас| эпосунун генезиси жʘннндʘ пикир| деген кʘлʘмднн макаласын алалы, мейли, —Сейтек| — как составная часть трилогии —Манасал деп орус тилинде жазган эмгегин алалы, булардын баарында эпостун

элдин тарыхы менен нзѣңгнлѣш карап, тарыхый фактылар менен пикирин бекемдеп жнрнп олтурат.

Т.Сыдыкбековдун —Тарых жана Манас| аталган кѣлѣмднн макаласында минтип жазып жатат: —Манас| баянын кылдат изилдесек, ал кѣп кылымдардагы тарыхый фактыларга айкалыш келгени байкалат. Баяндын мазмунун тнзгѣн кѣп катмарлуу окуяларды талдасак: алар эң байыркы болуп, ѣткѣн тарыхый окуяларга ѣтѣ нндѣш, окшош. Ал тургай баяндын айкѣл Манас башында турган кѣп каармандары тигил тарыхый мезгилдерде журт башкарып, кол баштаган алп баатырлардын элесин эске салат. Чыгарма каарманы жашап ѣткѣн тирнн кишилердин элестерин жалпылайт. Турмуштук чындыкты канчалык элестнн чагылдырса, ал ошончолук кѣркѣм жана ѣлбѣс, ошончолук чынчыл. —Манас| баяны дал ошол кѣркѣм, ошондой ѣлбѣс касиеттери менен айырмаланган – элдин тарыхый кнрѣштѣрнн, анын ѣмнрнн кең камтыган улуу дастан || [2, 135 б.]. Ошентип, анын —Манастыл| терең ѣздѣштнргѣнн, андагы Манас, Алманбет, Чубак, Сыргак сыяктуу баатырлардын кѣркѣм образдарына таасирленип —Кѣк асабал| тарыхый романында Эркиши, Жащтегин, Шап сыяктуу кѣркѣм образдарды жаратты, Ал эми Бакайдан улам мында Адылтай ажонун журт билги акылман-даанышмандыгын жаратты кѣрнѣт.

Тарых жана Манас изилдѣѣчн Т.Сыдыкбеков биздин заманга чейинки нчннчн кылымдын экинчи жарымынан биринчи кылымдын элнннчн жылдарына чейинки хун каганатын, хунндар доорун, биздин эранын алтынчы кылымынан сегизинчи кылы мдын орто ченине чейинки байыркы тнрк каганатын, тнрк доорун, орто кылымдардагы монгол, кыпчак, кыргыз, уйгур, туркмѣн жана башка кѣчмѣн калктардын доорун классификациялап келип, Манас баатырдын биз билген кнжнрмѣн иштерин мына ошондон бери уланып келе жатканын белгилейт [2, 137-138 бб]. Ойлорун жыйынтыктап келип, оозеки адабияттагы Манас баштаган элдик баатырлардын турмушта жашаганын ырастайт. —Ошол замандардагы кыргыздар – —Моголстандын жапайы арстандары|| деп, академик В.В.Бартольд да белгиледи. Ал эми элдик чежире, уламыштар ушул тарыхый маалыматтарды толуктайт жана аныктайт. Айрыкча, оозеки поэзиянын деңизи —Манас|нчилтиги баштаган биздин ондогон эпосторубуз, тек кандайдыр бир таланттардын фантазиясынан эргип чыга калган кѣркѣм чыгармалардан болбостон, алар баарынан мурда элибиздин ар замандарда башынан кечирген тарыхый окуяларды кнбѣлѣгѣн чоң ѣмнрлѣр, зор кнрѣштѣр эле. Так айтканда, чыныгы турмуштун кѣркѣм чагылдырылышы ушул эле! [2, 141-142 бб], - деп жазат, Т.Сыдыкбеков. Фольклористикада —Манас| эпосунун жаралган мезгили катары нч тнрднн пикир бар. Ошолордун ичинен тогузунчу кылымга таандык деген пикирге Т.Сыдыкбеков да кошулат, мунусун далилдеген аргументтери, фактылары да бар. Андай далилдерин, аргумент-фактыларын ал —Тарых жана —Манас| аталыштагы кѣлѣмднн макаласында берет.

б.Тнѣлбай Сыдыкбековдун ырлары менен поэмаларынан (1), драмаларынан (2), аңгемелери, очерктери менен романдарынан (3), кыргыз фольклору, анын тулкусунда, айрыкча, —Манас| нчилтигине карата кенен сѣз айткан изилдѣѣлѣрннѣн (4) башка дагы бир ѣзгѣѣлнн – бул анын улуттук тилдин (5) актуалдуу проблемаларына карата жазгандары, берген интервьюлары ѣзннчѣ кеп кылууга арзыйт. 2012-жылы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын демилгеси мен ен Т.Сыдыкбековдун —Тил – улуттук маданият, улуттук байлык, улуттук мурас| деген аталыштагы макалалар, каттар, маектер жыйнагы кыргыз тилинин тагдырына кайдыгер карабаган инсандын мамилесин чагылдырат. Андагы —Адеп башы – тил||, —Тилибиз бѣтѣнчѣ эмес||, —Тил биримдикке ѣбѣлѣ||, —Сѣз кору калкка жетсин ||, —Тил ѣлбѣйт, ѣннѣт||, —Сѣз

кунул, —Маданият булагы – эне тил, —Булак кезин соолутпай, —Тил кенчи сөздө саяктуу чакан жана келемдин макалалары кнбө. —Тил маданиятына кеннл кош карагандыктын кесепетинен бизде манкурттук ушунчалык калыптанып баратыптыр дейсиң, улуттук маданиятыбыздын башаты бай, татымдуу, жандуу тилибиздин шакелденип жатканын элес албай калдык, - деп жазат, Т.Сыдыкбеков. Кыргыз окурмандарына алгач, макала, ырларды, поэмаларды, кийин повесть, романдарды (булардын ортосунда драма, пьеса да жазып) сунуш кылган Тнғелбай Сыдыкбеков тилдин маселелерине кайдыгер карашы дегеле мнмкнн эмес болчу, аны такай тынчын алган, кызыктырган маселе да ушул тилдин тазалыгы, анын калыптанышы менен ыннгнннн сыктуу кыймылдагы абалы кызыктырбай койбойт эле. Анткени ал ын тынымсыз айтып да жазып да жнргендөй, тил – бул улуттун аң сезими, маданияты, адебинин башаты, маданий мурасы, биримдиктин ыбелгесн. Ансыз улут улуттугун жоготот. Т.Сыдыкбековдун дамамат карманган позициясы мына ушундай болчу.

Колдонулган адабияттар:

Кыргыз адабиятынын тарыхы: ХХ кылымдын адабияты (20 – 60 – жылдар). Академик А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында нчннчн басылышы. VI том. – Бишкек, 2017. –

б.

Сыдыкбеков Тарых жана —Манас. //Ала Тоо журналы, 1968. № 8. – 135 – 149 бб.

Тил – улуттук маданият, улуттук байлык, улуттук мурас: Т.Сыдыкбековдун макалалары, маектери, каттары, ойлору. Тнзгөн: А.Ишеналиева. – Бишкек, 2012.– 128 б.